

ХРОНІКА

Дмитро Ващук (Київ)

Сергій Калуцький (Кам'янець-Подільський)

Круглий стіл «Від аристократії до еліти: домодерні та модерні ідентичності, ієрархії та середовище правлячої верстви»

Проблеми становлення, ролі у суспільстві та статусу домодерних правлячих спільнот (аристократій) недостатньо вивчені в українській історіографії. Мало розкриті й питання формування модерних еліт. У вітчизняних гуманітарних науках по сьогоднішній день відчутні впливи основних положень народницького напрямку та марксистсько-ленінської методології, а національна елітологія фактично перебуває на етапі зародження. Для їх висвітлення співробітники Інституту історії України Національної академії наук України (Київ) й Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника організували та 17 червня 2021 р. провели круглий стіл. У заході, що відбувався в галереї мистецтв КПДІМЗ, узяли участь вітчизняні та іноземні дослідники.

Перше засідання круглого столу (модератор Сергій Калуцький) розпочалося з доповіді д-ра іст. наук, проф., завідувача кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету ім. Івана Франка *Леонтія Войтовича* «Феномен галицької еліти і її стосунків з князями (XII–XIV ст.)». Дослідник розкрив теоретичні аспекти феномену феодалізму; стверджував, що васально-ленна система була поширена на руських землях, адже «Русь розвивалася однаково з сусідніми слов'янськими та скандинавськими краями». Її розвиток і прагнення галицьких бояр добитися права передавати земельні наділи у спадок суперечили політичному курсу Романовичів на централізацію влади за візантійським зразком. Л.Войтович звернув увагу, що на формування аристократичної верстви, зокрема боярства Русі, впливало зобов'язання захищати населення тих земель, з яких вони отримували прибуток.

Д-р іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії Академії наук Молдови (Кишинів) *Валентин Константинов* у доповіді «Виникнення й еволюція політичної еліти Молдови у XIV–XVII ст.: загальні міркування» окреслив внутрішні та зовнішні фактори складного процесу становлення її «політичного народу». Зазначив про впливи на формування аристократичної верстви Молдавського князівства раніше існуючих татарських політичних структур і політичної системи Візантійської імперії. Дослідник обґрунтовано розкрив питання різноманітності молдавських політичних еліт за їх походженням і виокремив: 1) місцеві еліти – нащадків тих правлячих родів, які були складовою частиною низки політичних структур іще до утворення незалежної Молдавської держави; саме вони, на думку В.Константинова, стали однією з основних складових політичної еліти Молдови в перші століття її існування; 2) представників трансильванської аристократії (як румунського, так й угорського походження), що переселилися до Молдавії та започаткували відомі боярські роди Теуту, Міклауш, Гегедиш, Шандру та ін.; 3) грецький елемент – представників сімей Кантакузіно, Фортуна, Грама, Палеологул та ін. Саме з цих аристократичних груп наприкінці XIV – на початку XV ст., на думку автора, сформувався «клас політичних еліт Молдавської держави», який, особливо велике боярство, забезпечив стабільність і згуртованість країні у часи політичних катаклізмів, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

У доповіді «Елітарна свідомість військово-службового населення Київського князівства (воеводства)» д-р іст. наук, провід. наук. співроб. Інституту історії України НАН України (Київ) *Борис Черкас* звернув увагу на його різноманітність у XV–XVI ст. Основу служилої верстви становила шляхта, серед котрої дослідники виокремлюють князів, панів, зем'ян. Б.Черкас з'ясував, що для забезпечення обороноздатності краю київські князі компенсували нестачу шляхтичів збільшенням чисельності слуг. У відповідності до особливостей їхньої служби документи містять відомості про слуг панцерних, путніх, посольських, ординських, людей ясачних. Згодом ці верстви влилися до лав козацтва. Дослідник актуалізував дискусійне питання: чому, отримавши від слуг поштовх до розвитку як військова сила, козацтво ще й успадкувало саме «князівську» ідею свого походження, яка в подальшому лише гіперболізувалася?

Канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАН України (Київ) *Дмитро Ващук* у доповіді «Походження та зберігання архіву князів Чорторійських у другій половині XV – першій третині XVI ст. (на прикладі литовської гілки роду)» висловив припущення, що архівне зібрання почало формуватися з 1440-х рр. і сьогодні може складатися з двох колекцій: спадщини нащадків Олександра Васильовича та Михайла Васильовича Чорторійських. Як з'ясував Д.Ващук, ключовими різновидами родинного архіву стали королівські привілеї, приватні документи, різноманітні акти судочинства (окрему частку яких склали позови, описи розгляду справ і вироки). Він зазначив про наявність інформації щодо місця зберігання перших документів архіву князів Чорторійських. Припустив, що це могло бути помешкання Богуша Петковича, з яким судився князь Олександр Васильович. За словами дослідника, «вивчення історії сімейного архіву Чорторійських має велику перспективу продовження через волинську гілку».

Канд. іст. наук, наук. співроб. Європейського гуманітарного університету (Вільнюс) *Андрій Мацук* у своїй доповіді висвітлив роль і місце впливових родів Великого князівства Литовського (Паців, Сологубів та ін.) у боротьбі за політичний вплив упродовж 1730–1760-х рр. Утім, як зазначив дослідник, їх представники так і не зуміли посісти найвищі уряди в державі та здобути статус, рівний Радзивіллам, Чорторійським, Сапегам.

Друге засідання (модератор Леонтій Войтович) відкрила доповідь канд. іст. наук, ст. викладача Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка *Віталія Степанкова* «Проблема формування політичної протоєліти та її особливості в Україні (1622–1648 рр.)». Дослідник з'ясував, що до 1648 р., тобто до «початку Національної революції, її становлення відбувалося в надрах старшини козацького стану». Автор розкрив низку факторів, які, на його думку, мали вагомий вплив на становлення політичної протоєліти: 1) активне відстоювання козацтвом національно-релігійних прав руського народу, починаючи з 1622 р., і перетворення його в такий спосіб на виразника інтересів українського суспільства; 2) зміцнення «органів козацької влади» «на волості» в 1620–1630-х рр.; 3) залучення козацькими старшинами до національно-визвольної боротьби посіпльства, яке проживало за межами козацької України; 4) утвердження у свідомості старшин погляду на козацький регіон як «самодостатню територіально-політичну одиницю з особливим статусом»; 5) активна зовнішньополітична діяльність, що перетворювала «Військо Запорізьке» на суб'єкта міжнародних відносин. В.Степанков з'ясував, що процес трансформації козацької еліти в політичну протоєліту було перервано сеймовою «Ординацією» 1638 р., яка передбачала ліквідацію козацького стану.

Д-р іст. наук, проф., завідувач кафедри всесвітньої історії КПНУ ім. Івана Огієнка *Валерій Степанков* висупив із доповіддю «Втрата елітних якостей козацької старшини у 1663–1665 рр. та її політичні наслідки», зазначивши, що дана проблема не стала предметом окремого дослідження; в історіографії висвітлювалися лише окремі її аспекти. Дослідник торкнувся питання методологічних основ трактування феномену політичної еліти. На його думку, статусно-функціональний підхід не дає можливості висвітлити процес її становлення, розвитку й занепаду. Натомість «застосував запропонований В.В.Степанковим аксіомеритократичний (ціннісно-владодостойний) підхід, використання якого дозволяє вважати політичною елітою правлячу верхівку не тому, що вона формально (де-юре) виконує свої управлінські обов'язки, а лише на підставі виключно ефективної (якісної) реалізації нею владних функцій». Історик розкрив причини втрати елітою Гетьманщини елітних якостей, висвітлив прояви її занепаду та політичні наслідки цього процесу.

У доповіді «Аспекти становлення подільського загальногубернського істеблшменту в системі діяльності земських установ» аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін КПНУ ім. Івана Огієнка *Олександр Починок* торкнувся питань,

які є актуальними «з огляду на проблеми сучасного українського регіонального політикуму та формування регіональних еліт». Він спробував розкрити питання співвідношення між представниками земських установ Подільської губернії за етнічною ознакою. Висвітлив протистояння російських імперських органів центральної влади домінуванню польських шляхтичів як найбільших землевласників у Правобережній Україні, зокрема й на Поділлі. З'ясував, що одним із «важливих аспектів подільського громадсько-політичного життя був розвиток українського національного руху».

Магістерка образотворчого мистецтва, завідувачка художнього відділу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника *Алла Ковальчук* у доповіді «Український портрет як атрибут шляхетності та аристократичного стилю життя» описала як зображувальні джерела гербові портрети Міхала Францішека Потоцького (бл. 1697–1760(?) рр.), Самуїла Миславського (1731–1796 рр.) і тринні портрети подружжя Миколи та Софії Чайковських, що зберігаються у фондах КПДІМЗ.

Круглий стіл продовжила канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАН України *Ольга Гончар* доповіддю «Проблема формування української еліти у творчості Миколи Костомарова». Дослідниця зазначила, що знаний історик, зосередивши увагу «на народницькій тематиці», не лише першим створив неперервну схему історичного розвитку українського народу, але й вивчав проблеми лідерства. Як наслідок побачили світ його праці у жанрі історичного портрету. Зокрема монографія «Богдан Хмельницький», галерея портретів князів і гетьманів. «Він, фактично, створив такий собі український історико-біографічний гранд-наратив», – вважає О. Гончар. А це йшло врозрід з офіційною ідеологією Петербурга, що нав'язував думку про нездатність українців породити політичну еліту, а не самих лише бунтарів і «зрадників».

Канд. іст. наук, завідувач сектору «Старий замок» КПДІМЗ *Сергій Калуцький* у доповіді «Національна аристократія як рушій історичного процесу: до питання основ філософії історії В'ячеслава Липинського» розкрив розуміння творцем державницького напрямку української історіографії феномену аристократичної верстви, проаналізувавши його монографії «Станіслав Михайло Кричевський», «Україна на переломі», трактат «Листи до братів-хліборобів» та інші праці. На думку доповідача, саме В. Липинський «повернув» аристократію до наративу вітчизняної історичної науки 1910–1920 рр., розкрив роль шляхти в історії України, адже вона стала ключовим явищем у його філософії історії.

На завершення заходу його учасники обговорили можливість організації і проведення в майбутньому аналогічного круглого столу в даному форматі та під тією ж назвою.